

A tanulmányt elolvasva mindenekelőtt az a kérdés merült fel bennem, hogy annak alapján tulajdonképpen mit és hogyan kellene és lehetne tisztázni. A tanulmány ugyanis a népesedési vitát messze meghaladó más problémákat is felvet. Megpróbálom felsorolni a tanulmány alapján bennem felvetődött és tisztázandó néhány fontosabb kérdést.

1. Melyek azok a konkrét, lényeges népesedéspolitikai kérdések, amelyek a vitákban felmerültek; mi ezekben a tudomány hiteles álláspontja; ezekkel szembesítve milyen téves vagy hibás nézetek, féligazságok és hiedelmek jellemezték a vitában résztvevőket?

2. Mi volt a népesedéspolitikában a "hivatalos" álláspont; milyen módon történt ezek előkészítése; mi volt a határozatok valószínűs története és háttere; végül hogyan függ össze a politikai döntéshozatal általános mechanizmusa a népesedési viták sajátos "torzulásaival"?

3. Milyen szerepet játszott a népesedéstudomány a közvélemény informálásában, valamint az írásbeli és szóbeli vitákban; mi magyarázza a 70-es évek végéig tapasztalható sajátos tartózkodást a vitatott kérdések szakszerű, a tudományos tájékoztatás természetes feladatkörébe tartozó magyarázatától?

4. Milyen összefüggések és kölcsönhatások állnak fenn a népesedéspolitika és más politikák, különösen a foglalkoztatáspolitikája és a szociálpolitika között; hogyan tükröződtek ezek a vitában; lehetséges-e a par excellens népesedéspolitikai kérdéseket ezeknek az összefüggéseknek vizsgálata nélkül tisztázni?

5. Mi támasztja alá azt a feltételezést, hogy a vitát ismételten napirendre tűző "népiesek" a népesedés kérdéseit "kidolgozott stratégia" és az ehhez tartozó "kiosztott szerepek és tancrend" szerint tulajdonképpen azért tűzték napirendre, hogy a hatalmat a megfelelő "kendőzési technika" alapján "delegitimálják"?

Remélem, hogy nem tévedtem a tanulmány értelmezésében és az egymással is összefüggő, de ugyanakkor egymástól el is különülő problémakörök nemcsak impliciten, de expliciten is megtalálhatók a népesedési vita magyarázataiban. Éppen ezért merül fel bennem az a kérdés, hogy itt és most milyen kérdéseket kellene, az intézet kutatási programját figyelembe véve, a vitára meghívottaknak tisztázni. Nem könnyű erre válaszolni, mivel mindegyik kérdésnek megvan a maga jelentősége és időszerűsége, viszont aligha lehet majd egy ülésen valamennyit megvitatni és helyére tenni. Bizonyára mód van azonban az itt felsorolt és más hasonló kérdések és a jelenlegi tanulmány viszonyának a tisztázására, és ennek alapján a népesedési viták elemzésének további feladatait kijelölni. Ezt figyelembe véve a következőkben néhány részletező megjegyzést fűznék az előzőleg felsorolt kérdésekhez.

1. Azt hiszem, hogy önmagában a népesedési vita sem elemezhető kielégítően anélkül, hogy a demográfus kutatók ne vennék sorba és ne rendszereznék a felmerült népesedési problémákat, ne mutatnák be pontról pontra a tudományosan bizonyítható tényeket és álláspontokat. Ez a jelenlegi elemzésből természetesen hiányzik, hiszen a szerzőknek - tudományos diszciplinájuk alapján - nyilván más volt a megbízásuk. Ezt a hiányzó feladatot azonban el kellene végezni, mivel e nélkül a népesedési vita elemzése - és ezt már a jelen tanulmány is jelzi - könnyen tévútra csúszhat.

2. A tanulmány többször rámutat arra, hogy a népesedéspolitikai céljaiban, feladataiban, eszközeiben és módszereiben nem volt és talán ma sincs alapvető eltérés "népiesek" és "urbánusok", "szakértők" és "laikusok", "hivatalos" és "informális" álláspontok között. Vajon az a tény, hogy a politika intézményrendszerünkben és annak működéséből eredően a leghelyesebb és a közvéleményt kedvezően érintő problémák kidolgozása is jóformán "konspiratív" módon történik; a létező elemzések csak későn és szelektálva kerülnek a nyilvánosság elé; a döntések előkészítésének nincs nyilvános "története" stb., nem kelt-e bizalmatlanságot azokban, akik érdekeltek és érdeklődők, akikben van közéleti készség és felelősség? Úgy vélem, hogy éppen 1960 óta jóformán valamennyi probléma, amelyet a "népiesek" és mások felvetettek, nagyjából ismert volt és helyes irányban keresték a megoldást a "hivatalos szervek" is? Vajon "eltorzulhatott" volna-e a né-

pesedési vita úgy, ahogy ténylegesen el is torzult, ha a politikai intézményrendszerünkben a demokratizmus érvényesülne?

3. A tanulmány indokoltan állapítja meg, hogy a népesedés-tudomány közel két évtizeden keresztül feltűnően passzív volt a népesedési vitában; a publicisztikai cikkek, illetve interjúk nem egyszer periférikus kérdésekkel foglalkoztak és megkerülték a "kényes" kérdéseket. Hogyan lehetséges, hogy két évtizeden keresztül "nemzeti problémaként" tárgyaltak olyan jelenségeket, amelyekről a demográfusoknak már az első perctől kezdve legalább azt be kellett volna mutatni, hogy ezek éppen úgy a modern társadalmi-gazdasági fejlődés velejárói, mint ahogy nem magyar vagy "szocialista sorstragédia" a mezőgazdasági keresők arányának csökkenése, falvak elnéptelenedése, a levegő szennyeződése stb. E folyamatok között vannak, amelyeket talán nosztalgikus szomorúsággal vesznek sokan tudomásul, más jelenségek ellen viszont védekezni kell, aminek persze az is az egyik feltétele, hogy ezek általános okait és sajátos nemzeti vonásait egyaránt feltárjuk.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy a műszaki és természettudományok képviselői, de különösen alapkutatások művelői megtehetik, hogy tudományuk zárt körében dolgoznak és vitatkoznak, de társadalomtudományok, különösen olyan, az egész társadalmat érintő alkalmazott tudomány, mint a demográfia művelői nem zárkozhatnak be saját körükbe. Nyilvánvalóan a demográfusok legbelsőbb feladata annak feltárása, hogy milyen személyes okai voltak a 70-es évek végéig a "demográfiai klub" sajátos zártságának és egyebek között annak is, hogy a nemzetközi porondon elismert, jó tollú kutatók egyéni álláspontját még a szakfolyóiratokban sem lehetett megismerni, még kevésbé vettek részt a társadalomtudósok számára egyébként szinte "kötelező" tudományos felvilágosításban, tájékoztatásban, népszerűsítésben.

Remélem, hogy a demográfiai kutatás nincs rosszabb helyzetben ma, mint a közgazdaságtan, különösen annak hivatalokon kívüli szervezetei; a közgazdaságtudománynak a tömegkommunikációt is elérő vitáiban azonban ma sem fedezhető fel, hogy "elvonásoktól rettegő, egzisztenciájukban fenyegetett, demoralizált" tudomány lenne. Elismerem, hogy vannak ilyen gondok, nem is kicsik, de nem a demográfia az egyetlen, amelynél máshol kellene keresni a passzivitás korábbi okait.

4. A legjobb hazai demográfiai munkák mindig is bizonyították, hogy a népesedés kérdései talán a leginterdiszciplinárisabb jellegűek. A tanulmány számos helyen utal arra, hogy a termékenység alakulása hogyan kapcsolódik össze a nők helyzetével, a gyermekes családok jövedelmi viszonyaival stb. Mégha egyetlen vonatkozásban sem állnak fenn egyszerű kauzális kapcsolatok, akkor is nyilvánvaló, hogy az összefüggések rendszerének feltárása nélkül a népesedési problémák nem kezelhetők. Ezen túlmenően ezek a kérdések összefüggnek vallási, kulturális és más tradíciókkal és számos ideológiai és politikai vonatuk is van. Érdemes volna tudományos hitelességgel feltárni a gyere 1961-ben felmerült "ötletének" megvalósulását az 1963-ban történő kidolgozásán keresztül az 1965. évi jóváhagyásig. Ez jól példázhatná a kölcsönös összefüggések bonyolult rendszerét és ezek hatásait egy ilyen elég messzire vezető akció megvalósításában. Csupán a vitát élénkítő mozzanatként említeném meg, hogy amikor az OT elnökének megbízásából 1964-ben személyesen egyeztettem a gyere-re vonatkozó előterjesztés-tervezetet az érdekeltekkel, csupán egyetlen szervezethél találtam a kezdetben szinte elkeseredett és makacs ellenállást és ez az a korabeli MNDSZ vezetősége volt.

5. Az újkori "népieseknek" - és más bírálóknak is sok mindenben nem volt, illetve nincs igazuk, más kérdésekben viszont őket igazolta az idő. Nem az ő hibájuk, hanem mindnyájunk baja, hogy számos kritikájukat és aggályaikat igazolták a múlt évtizedek. Nem hiszem, hogy a "másik oldal" teljesen hibátlan lenne a népesedési vita kialakulásában, "csoportok" tényleges vagy látszólagos szerveződésében. Ugyanakkor a tanulmány szerzői teljesen indokoltan tárják fel egyes "népies" írók és közírók kiáltó szakszerűtlenségére épített politikai demagógiáját, "denunciáló, intoleráns hangnemét".

A legkevésbé sem kívánom elvitatni írók és különösen publicisták jogát - sőt kötelességét - arra, hogy feltárják társadalmunk fonákságait, visszasságait és főként a nemzeti érdekeket is sértő tendenciákat, cselekvéseket. Minél nagyobb jelentőségű azonban a probléma, annál elengedhetetlenebb annak alapos, szakszerű megismerése. Az "írástudók felelőssége" e kérdésben különösen nagy. Nem arról van persze szó, hogy a népesedés kérdéseit felvető publicistának a népesedéstudomány felkent tudósának kellene lennie, de feltétlen kötelessége, hogy felkutassa azokat a forrásokat, amelyek hiteles választ adhatnak kérdéseire. A 60-as és 70-es évek népesedési vitá-

jában egyes esetekben magam is meghökkentőnek tartottam azt a nagyfokú dilettantizmust, amellyel egyik-másik író, közíró "szakmailag" alátámasztotta szenvedélyes kritikáját.

Azt hiszem igaza van a tanulmánynak, amikor Fekete Gyula nevét külön és többször kiemeli a népesedési vita hangadói közül. Szakmai körben jól ismert - egy cikkében legutóbb Moniql István meg is említette -, hogy a 70-es évek népesedéspolitikai csomagtervét még az évtized elején kidolgozták a szakértők. A tervezetét elsőként megvitató MÉB megerősítette azt a javaslatot, hogy ezt az akciót csak 1976/77-ben szabad életbe léptetni, amikor már nem lehet hatással az 1952/54-es demográfiai csúcs második hullámára. Politikai döntésrendszerünk hibája volt, hogy ezt a javaslatot félretolva jóval előbb léptették életbe ezeket az intézkedéseket, hogy ezzel lecsendesítse azt az elégedetlenséget, amelyet elsősorban Fekete Gyula szakmailag megalapozatlan, népesedéspolitikai szempontból a legalkalmatlanabb időben felerősített publicisztikája szított fel. Nem vonom kétségbe Fekete jószándékát, de ez tipikus példája annak a jószándéknak, amely a pokolba vezet; az 1973-ban bevezetett népesedéspolitikai intézkedések átmeneti ösztönző hatása éppen azokra a korosztályokra gyakorolta a legnagyobb hatást, amelyek száma amúgy is kiugróan magas volt. Így "sikerült" újra reprodukálni egy kiugróan magas demográfiai csúcst, hogy utána, annak visszahatásaként, gyorsabban és mélyebbre csökkenjen a szülések száma.

Mindezeket figyelembe véve sem meggyőző és politikailag sem szerencsés az elvont tudományos elemzési séma igényeinek megfelelő szervezett "csoportosulás" feltételezése. Az utóbbi hónapok belpolitikai eseményei egyrészt sokféle "csoport" kialakulására utalnak, másrészt - azt hiszem - ezek bármelyikre túl leegyszerűsített lenne a "népies" címke ráragasztása, noha egyik-másik egyéni megnyilatkozásban a 30-as évek későbbi felhangjai is megjelentek. Ezek ellenére sem volna célszerű, ha a népesedéstudományi kérdések tárgyalása összefolyna belpolitikánk aktuális vitáival. Jó volna megmaradni a tudományos objektivitás talaján és a "népiesek" és nem népiesek népesedéssel kapcsolatos álláspontjait önmagukban, mint olyant elemezni és bírálni.

Budapest, 1988. május 3.